

ALBERT CAMUS

A lázadó ember

Az üdvösség elvetése

A romantikus lázadó az egyént magasztatja és a rosszat, nem az ember, hanem önmaga pártját fogja. A dandy, bármilyen is legyen, mindig Istennel szemben dandy. Az egyén, teremtmény minőségében, csak a teremtővel kerülhet szembe. Szüksége van Istenre, komoran kacérkodik vele. Armand Hoognak* igaza van, amikor azt mondja, hogy e művek nietzschei léghőre ellenére Isten nem halt még meg. A síppal, dobbal követelt elkárkozás az Istennel üzött jó tréfa. Dosztojevszkijel azonban előrelép a lázadás. Ivan Karamazov az emberek pártjára áll és ártatlanságukat hangsúlyozza. Azt állítja, hogy igazságtalan a reájuk rótt halálos ítélet. Első lendületében még távol áll tőle, hogy védelmébe vegye a rosszat, egyelőre az istenség fölébe emelt igazságosságért emel szót. Nem tagadja hát teljesen Isten létezését. Az erkölcsi érték nevében cáfolja. A romantikus lázadó becsvágya az volt, hogy egyenlő félként beszéljen Istennel. A rossz válaszol ekkor a rosszznak, a felfuvalkodottság a kegyetlenségnek. Vigny eszménye például csönddel válaszolni a csöndnek. Ezáltal akar Isten szintjére emelkedni, ami már önmagában istenkáromlás. De senkinek nem jut eszébe, hogy vitassa az istenség hatalmát vagy helyét. Ez az istenkáromlás szertartásos és alázatos, hiszen végső soron minden istenkáromlás részesedés a szentségből.

Ivannal azonban megváltozik a hangnem. Isten is ítélet alá esik, gőgösen ítélkeznek fölötte. Ha Isten teremtett világában szükségszerű a rossz, akkor ez a világ elfogadhatatlan. Ivan nem tud továbbra is ráhagyatkozni a titokzatos Istenre, inkább egy magasabb elvre, az igazságosságra hagyatkozik. Megindítja a lázadás fő támadását, melynek lényege, hogy a kegyelem birodalmát az igazságosság birodalma váltsa fel. Ugyanakkor támadást indít a kereszténység ellen. A romantikus lázadók Istennel mint a gyűlölet elvével szakítottak. Ivan határozottan elutasítja a misztériumot, következképpen Istent mint a szeretet elvét. Egyedül a szeretet tudja jóváhagyatni velünk az igazságtalanságot, ami Mártával és a tíz órát dolgozó munkásokkal történik, s elfogadtatni a gyermekek nem menthető halálát. „És ha a gyermekek szenvedései annak a szenvedéssummának a kikerekítésére kellene, amely nélkülözhetetlenül szükséges az igazság megszerzésére, akkor én jó előre határozottan kijelentem, hogy az egész igazság nem ér meg egy ilyen árat.” Ivan elveti a mély függőséget, melyet a kereszténység állított fel a szenvedés és az igazság közé. Az Ivan lelke mélyéből felszakadó kiáltás, mely a legdöbbenetesebb szakadékokat nyitja meg a lázadó lába előtt, a még akkor is. „Inkább megmaradok megbosszulatlan szenvedésem és csillapíthatatlan háborgásom mellett, még akkor is, ha nincs igazam.” Ami azt jelenti, hogy még ha Isten létezne is, még ha a titok igazságot fedne is, még ha Zoszima sztarcnek igaza volna is, Ivan nem fogadná el, hogy ezért az igazsá-

* *Les Petits Romantiques* (Cahiers du Sud).

Az esszé a Bethlen Gábor Kiadó gondozásában rövidesen megjelenő kötetből való.

gért a rossz legyen a fizetség, a szenvedés, az ártatlant sújtó halál. Ivan az üdvösség elutasítását testesíti meg. A hit a halhatatlan életre vezet. De a hit feltételezi a titok és a rossz elfogadását, a beletörődést az igazságtalanságba. Akit a gyermekek szenvedése meggátol abban, hogy eljusson a hithez, nem lesz részese az örök életnek. E feltétel mellett, még ha létezne is az örök élet, Ivan nem kérne belőle. Visszautasítja ezt az üzletet. Csak feltételek nélkül fogadná el a kegyelmet, ezért szab ő feltételeket. A lázadás mindent akar vagy semmit. „Hisz akkor a megismerés egész világa sem éri meg annak a kisgyermeknek az Istenkéhez való könnyes rimánkodását.” Ivan nem azt mondja, hogy nincs igazság. Azt mondja, ha van igazság, ez elfogadhatatlan. Miért? Mert igazságtalan. Először indul meg az igazságosság harca az igazság ellen; s folyik azóta is szakadatlanul. A magányos, tehát moralista Ivan beéri egyfajta metafizikai Don Quijoteizmussal. De nem telik bele sok idő, és hatalmas politikai összeesküvés igyekszik majd az igazságosságból igazságot csinálni.

Mindennek a tetejébe Ivan elutasítja, hogy egyedül üdvözüljön. Az elkárhozottakkal tart, miattuk utasítja vissza az eget. Ha valóban hinne, üdvözülhetne, de a többiek elkárhoznának. Tovább folya a szenvedés. Nem üdvözülhet az, akit igazi részvét kínoz. Ivan továbbra sem ad igazat Istennek, amikor két okból is elveti a hitet, mint ahogy az igazságtalanságot és az előjogot is elvetette. Még egy lépés és a *Mindent vagy semmit* után elérkezünk a *Mindenki vagy senki*hez.

A romantikusok beérték volna a szélsőséges determinizmussal, és azzal a magatartással, mely e determinizmust feltételezi. De Ivan,* jöllehet ő is enged a dandyizmusnak, valóságosan éli át a problémáit, igen és nem között gyötrődik. Ettől fogva belép a következmények világába. Mi marad neki, ha elutasítja a halhatatlanságot? Az élet, a maga elemi mivoltában. Az élet értelmének eltörlésével azért megmarad az élet. „Élek — mondja Ivan —, minden logika ellenére is.” Majd utána: „Bár nem hiszek az életben; bár csalódtam a legdrágább nőben, csalódtam a dolgok rendjében, sőt éppenséggel arról győződtem meg, hogy minden csupa zűrzavar, átkozott, talán pokoli káosz; bár rázom szakadt az emberi kiábrándultság minden szörnyűsége — én mégis élni akarok...” Ivan élni fog tehát, szeretni is fog, „anélkül, hogy tudná, miért”. De élni azt jelenti, cselekedni. Minek a nevében? Ha nincs halhatatlanság, nincs jutalom, sem bűnhődés, nincs jó és nincs rossz. „Azt hiszem, nincsen erény halhatatlanság nélkül.” Azután: „Csak azt tudtam, hogy szenvedés van, bűnösök nincsenek, hogy az egyik dolog közvetlenül és egyszerűen a másikból következik, hogy minden cseppfolyós és igyekszik kiegyenlítődni.” De ha nincs erény, nincs többé törvény: „Minden szabad.”

„Minden szabad” — itt kezdődik korunk nihilizmusának története. A romantikus lázadás nem merészkedett ilyen messzire. Arra szorítkozott, hogy kimondja, nem minden szabad ugyan, de az ember arcátlanul megengedi magának, ami tiltva van. A Karamazovokkal viszont a háborgatás logikája önmaga ellen fordítja a lázadást, és kétségbeesett ellentmondásba taszítja. A fő különbség az, hogy a romantikusok megengedik maguknak, hogy tetszelegjenek, míg Ivan erőlködik, hogy következetességből rosszat tegyen. Nem engedélyezi önmagának, hogy jó legyen. A nihilizmus nemcsak kétségbeesés és tagadás, főképp a kétségbeesés és a tagadás akarása. Ugyanaz az ember, aki oly ádázul kelt az

* Emlékeztetek rá, hogy Dosztojevszkij, aki bizonyos mértékben Ivan, otthonosabban mozog Ivan alakjában, mint Aljoszében.

ártatlanság védelmére, akit megremegetett egy gyermek szenvedése, aki a „tulajdon szemével” akarta látni, amint a dámszarvas az oroszlán mellé fekszik, amint az áldozat felkel, és összeölelkezik gyilkosával, attól fogva, hogy elutasítja az isteni egységet és saját törvényét keresi, elismeri a gyilkosság törvényességét. Ivan egy gyilkos Isten ellen lázad; de mihelyt végiggondolja lázadását, a gyilkosság törvényét vonja le belőle. Ha minden szabad, megölheti az apját, vagy gyötrődhet, hogy öljék meg. A halálraítéltek sorsáról való hosszadalmas elmélkedés csak a bűn igazolását eredményezi. Ivan ugyanakkor gyűlöli a halálbüntetést (egy kivégzést elbeszélve mogorván mondja: „testvériesen lecsapták a fejét azért, mert őrá is leszállt a szent malaszt”), és elvben elfogadja a büntetést. Megbocsájtja a gyilkosnak, de nem talál mentséget a hóhér számára. Ugyanaz az ellentmondás, amelyben Sade kényelmesen elvult, Karamazovot fojtogatja.

Látszólag tényleg úgy okoskodik, mintha nem létezne a halhatatlanság, miközben annak kimondására szoritkozik, hogy akkor is elutasítaná, ha létezne. A rossz és a halál elleni tiltakozásul annak eltökélt kimondását választja, hogy nemcsak a halhatatlanság nem létezik, nem létezik az erény sem, s az sem, hogy engedjük megölni az apánkat. Tudatosan elfogadja dilemmáját; erényes legyen-e és nem logikus, vagy logikus és bűnös. Alteregeójának, az ördögnek igaza van, amikor azt súgja a fülébe: „Azért mégy oda, hogy végrehajtsd az erény hőstettét, holott nem is hiszel az erényben, ez dühít és gyötör téged.” A kérdés, amelyet végül Ivan föltesz magának, igazi haladás a lázadó szellem történetében, s ez Dosztojevszkij érdeme; ez az egyetlen kérdés, ami bennünket érdekel: lehet-e lázadásban élni, meg lehet-e maradni a lázadásban?

Ivan válaszát sejtjük: csak akkor lehet lázadásban élni, ha végigviszi az ember. Mi a metafizikai lázadás véglete? A metafizikai forradalom. Miután törvényességét megkérdőjelezték, meg kell dönteni világunk urának hatalmát. Az ember lép a helyébe. „Mivel nem létezik sem Isten, sem halhatatlanság, az új embernek szabad Istenné válnia.” De mit jelent Istennek lenni? Pontosan annak felismerését, hogy mindent szabad; saját törvényünkön kívül minden más törvény elutasítását. Nem szükséges kifejteni a közbeeső gondolatmenetet, hogy észrevegyük, Istenné válni azt jelenti, hogy elfogadjuk a bűnt (Dosztojevszkij értelmiségijeinek ez kedves gondolata!). Ivan személyes problémája az, hogy megtudja, hű marad-e logikájához; hogy az ártatlan szenvedése láttán érzett háborgó tiltakozásában az isten-emberek közömbösségével fogadja-e el apja meggyilkolását. Tudjuk, milyen megoldást választ: hagyja, hogy apját megöljék. Mélyebb annál, semhogy beérje a külső látszattal, túlon túl érzékeny a cselekvésre, megelégszik azzal, hogy nem avatkozik be az események menetébe. De megőrül. Az ember, aki nem értette, hogyan szerethetjük felebarátainkat, azt sem érti, hogyan lehet megölni őket. Sarokba szorítottan az igazolhatóan erény és az elfogadhatóan bűn között, miközben szánalom mardossa, a szeretetre képtelenül, a könyörületlen cinizmustól megfosztott remeteként az ellentmondás fogja megölni ezt a fölüenyesebb intellektusú embert: „Ez az igazság természetesen nem e világból való, és számomra érthetetlen” — mondja Ivan. De csak azért él, ami nem e világból való, s pontosan ez a korlátlan gőg emelte ki e világból, amiből semmit nem szeretett.

E hajótörés egyébként nem akadály a probléma fölvetése után a végkövetkeztetésnek: a lázadás mostantól fogva a cselekvés felé halad. Ezt a mozgást Dosztojevszkij prófétikus erővel jelzi „A nagy inkvizitor” legendájában. Ivan végül nem választja el a teremtett világot teremtőjétől. „Nem Istent nem foga-

dom én el... csak a belépőjegyet adom vissza neki." Másképpen mondva Isten, az atya, elválaszthatatlan attól, amit teremtett.* Ivan bitorló terve tehát morális jellegű marad. Semmit nem akar megreformálni a teremtett világban. De mivel a teremtett világ olyan, amilyen, jogot formál rá, hogy erkölcsileg felszabadítsa önmagát és a többi embert. Attól fogva viszont, hogy a lázadó szellem, elfogadván azt, hogy „minden szabad” és hogy „mindenki vagy senki”, arra fog törekedni, hogy újateremtse a teremtett világot, s ezáltal biztosítsa az emberek uralmát és istenségét; attól fogva, hogy a metafizikai forradalom az erkölcs területéről kiterjed a politikára, kiszámíthatatlan horderejű új támadás indul, mely, jegyezzük meg, ugyanabból a nihilizmusból született. Dosztojevszkij, az új válás prófétája, ezt előre látta és megjósolta: „Ha Aljosa arra a végkövetkeztetésre jutott volna, hogy nincs Isten, és nincs halhatatlanság, rögtön istentagadó és szocialista lett volna belőle. Mert a szocializmus nemcsak munkáskérdés, hanem kivált az ateizmusnak és jelenlegi megtestesülésének a kérdése, Bábel tornyának a kérdése, mely Isten nélkül épül, nem azért, hogy elérje az eget, hanem hogy az eget lerántsa a földre.”**

Ezután Aljosa, gyöngéden, valóban „éretlen diák”-ként kezelheti Ivant. Ivan csak azzal próbálkozott, hogy önmagán uralkodjon, de nem járt sikerrel. Mások érkeznek majd, akik nála komolyabban gondolják, s ugyanabból a kétségbeesett tagadásból kiindulva a világ fölötti uralmat követelik maguknak. A nagy inkvizítorok vetik börtönbe Krisztust, ők mondják neki, hogy nem jó a módszere; az emberek boldogsága nem a jó és a rossz közötti azonnali választás szabadságával érhető el, hanem a világ uralmával és egységesítésével. Először uralkodni kell és hódítani. Az ég királysága valóban eljön majd a földre, de emberek fognak uralkodni benne, először csak néhány, a cészárok, akik mindezt elsőként értették meg, s idővel jönnek majd a többiek. A teremtett világ egysége bármilyen eszközzel létrehozható, hiszen minden szabad. A nagy inkvizítor öreg és fáradt, tudása keserű. Tudja, hogy az emberek nem annyira gyávák, sokkal inkább lusták, és jó és rossz megkülönböztetésének szabadságával szemben a békét meg a halált részesítik előnyben. Szánja, hideg szánalommal szánja a néma foglyot, akit szüntelenül meghazudtol a történelem. Sürgeti, hogy beszéljen, ismerje el, hogy nincs igaza, törvényesítse valamiképpen az inkvizítorok és cészárok vállalkozását. De a fogoly hallgat. A vállalkozás nélküle folytatódik tehát; őt megölik. A törvényesség az idők végezetével fog bekövetkezni, amikor biztosítva lesz az emberek királysága. „Ó, ez a mű mindeddig csak a kezdetén van, de már elkezdődött. A betetőzéséig még sokat kell várni, és még sokat szenved a föld, de el fogjuk érni, és mi leszünk a császárok, és akkor majd törődünk az emberek boldogságával.”

A foglyot azóta is kivégzik; a nagy inkvizítorok meg, akik „az okos szellemek, a halál és a pusztítás félelmetes szellemének” az útmutatását követik, uralmon maradnak. A nagy inkvizítorok büszkén elutasítják az ég kenyerét meg a szabadságot; a föld kenyerét kínálják fel, szabadság nélkül. „Szállj le a keresztről, és akkor elhisszük, hogy te vagy az” — kiabálták az inkvizítor rendőrei már a

* Ivan elfogadja, hogy megölik az apját. A természet és a nemzés elleni merényletet választja. Az apa egyébként becsstelen. Aljosa Istene és Ivan közé állandóan beférkőzik az apa visszataszító alakja.

** Id. „E kérdések (Isten és a halhatatlanság) azonosak a társadalmi kérdésekkel, csak más szemszögből vizsgálják őket.”

Golgotán is. De Ő nem szállt le a keresztről, s a haláltusa leggyötrelmesebb pillanataiban is csak azért panaszkodott Istenhez, amiért elhagyta. Nincs más bizonyíték tehát, csak a hit meg a titok, s ezt a lázadó elvetik, a nagy inkvizítorok meg kigúnyolják. Minden szabad, és a bűn századai felkészültek e kikölkent percre. Páltól Sztálinig a pápák, akik a császárt választották, császároknak készítették elő az utat, akik csakis önmagukat választják. A világ egysége, mely nem jött létre Istennel, ezután Isten ellen próbál létrejönni.

De még nem tartunk itt. Ivan pillanatnyilag csak a lázadó szakadékok felé fordított, feldúlt arcát mutatja, ez a lázadás képtelen a cselekvésre, ártatlanságának gondolata és a gyilkosság akarása között kínlódik. Gyűlöli a halálbüntetést, mert az az emberi sors képmása, s ugyanakkor a bűn felé halad. Az emberek pártját fogta, ezért magányosság lesz az osztályrésze. Az ész lázadása vele a tébolyban végződik.

Fázszy Anikó fordítása

Albert Camus 1951-ben jelentette meg a L' homme révolté (A lázadó ember) című könyvét, amely véget vetett barátságának Sartre-ral és megosztotta a francia baloldali értelmiséget. Camus a Szisziphosz mítoszában rajzolta meg korunk hőseit, az abszurd embert. Camus szerint napjaink törvénye a bűn, korunk minden cselekvése a gyilkosság irányába tör. „Az előre megfontolt szándék és a tökéletes büntény korában élünk” — írja. Korunk alibije tökéletes: ez az alibi a filozófia, mely mindenre jó, még arra is, hogy bíróvá változtassa a gyilkost. „Napjainkban a bűn felölti az ártatlanság képét s az ártatlanságnak kell igazolnia önmagát.” Camus meg akarja érteni a kor bűnösségét. A lázadás természetét és történetét tanulmányozva végigkíséri az embert az első lázadó mozdulattól a metafizikai lázadáson, isten- és királygyilkosságokon át a történelmi lázadásig, az egyéni- és államterrorizmusig. A metafizikai lázadás szerinte Prométheusszal kezdődött. A romantika korában Milton, de Vigny, Lermontov hősei azért választják a rosszat, mert hiába sóvárognak a jó után. A dandy nem hajlandó engedelmkedni a hallgató, megkövült arcú Istennek; esztétizmusával teremti meg a teremtett világ mását. A romantika a törvényenkívüliség, a jó fegyenc, a nagylelkű haramia, a magányos művész konvencionális képeiben, az ördöggel cimboráló művész magasztalásában „a lélek szörnyű étvágyát” engedte szabadjárá. A metafizikai lázadás Nietzschénél tetőzik majd; a nihilizmus felé vezető út egyik fontos állomása Ivan Karamazov gyötrődése, aki a világ igazságtalanságai láttán erkölcsi ítélet alá vonja Istent. Az igazságosság nevében tagadja Istent; de Isten eszméje nélkül megérthető-e az igazságosság eszméje? — teszi fel a kérdést a moralista Camus. Az erkölcs Isten arca, ezt kell széttörni, hogy szabad legyen az ember. Az isteni akarattól megfosztott világnak nincs célszerűsége, vaktában halad. Ezért nem ítéltető meg a világ, hiszen nem ítéltetőnk a semmi nevében. „Korunk előnye: semmi nem igaz, minden szabad” — mondja ki Nietzsche a nagy szót; ebből sarjad ki világunk fekélye, a nihilizmus; ezzel nyer igazolást a totalitárius rendszerek minden bűne, az ideológiákkal mentegedett közvetlen vagy közvetett gyilkosság.

A fordító